

İngiltere'nin Türkiye'ye Yönelik İktisadi Girişimleri (1942-1943)

Hande BALIM¹

Özet

Bu makalede İngiltere'nin 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye ile sürdürdüğü ticari faaliyetler değerlendirilmiştir. Ele alınan yıllar savaşın gidişatı ve İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki çıkarlarını belirlemesi bakımında önemiyet taşımaktadır. Bu bağlamda da İngiltere'nin Türkiye'ye bakış açısı ve Almanya ile olan rekabetinin devamlılığı süreç boyunca etkisini kaybetmemiştir. Müttefik kuvvetler, Türkiye'nin Mihver Bloku tarafına geçmemesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaların neticesi olarak İngiliz Hükümeti Ortadoğu ve Akdeniz'deki konumunu korumak ve kuvvetlendirmek için Türkiye'yi savaş boyunca iktisadi ve siyasi olarak desteklemeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İngiliz ticari faaliyetleri, UKCC, ithalat, ihracat, Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi

Britain's Economic Initiatives towards Turkey (1942-1943)

Abstract

In this article, the commercial activities of Britain with Turkey in 1942 and 1943 were evaluated. The years discussed are important in terms of the course of the war and the determination of the interests of the British Government on Turkey. In this context, Britain's perspective on Turkey and the continuity of its rivalry with Germany did not lose its effect throughout the period. Allied forces made great efforts to prevent Turkey from crossing over to the Axis forces. As a result of these efforts, the British Government continued to support Turkey economically and politically throughout the war in order to maintain and strengthen its position in the Middle East and the Mediterranean.

Key Words: Turkish-British commercial activities, UKCC, import, export, Anglo-American Coordinating Committee.

Giriş

Türk Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsızlığını koruyabilmek için savaşan taraflarla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini dengede tutmayı amaçlamıştı. Bu doğrultuda geliştirdiği politikalarla Mihver ve Müttefik bloku ülkelerinin aralarındaki rekabetten yararlanmıştı. Ayrıca savaşın son yılına kadar her iki taraf, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için baskıcı politikalarını sürdürmüştür. Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak Antlaşmasını" imzalamıştı. Türkiye bu anlaşma ile birlikte topraklarına doğrudan bir saldırı olmadıkça hem kendisini savaşın dışında tutmayı amaçlamış,

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, e-posta: handebalim@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-4899-0483>

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında tamamlanan "II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Ticari İlişkileri" isimli yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ayrıca dayatılacak olası bir oldubittinin de önünü almak istemiştir². Yapılan ittifak sayesinde İngiliz Hükümeti ile ilişkilerinde pek çok açıdan olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Türk-İngiliz ittifakının getirileriyle birlikte İngiliz Hükümeti Türk ekonomik sahasını en verimli şekilde kullanmayı amaçlamıştır. Buradan hareketle İngiltere'nin temel politikası ise yapılacak yatırımlarla Türkiye üzerinde ekonomik nüfuz kurma ve Türkiye ile Almanya arasındaki ihracatı mümkün mertebe azaltarak, süreç içerisinde olası bir yakınlaşmaya set çekmek şeklinde özetlenebilir³. Buna rağmen savaş koşullarının olumsuzlukları her iki ülkenin ticari faaliyetlerini etkilemiştir. Bunlar arasında, Avrupa ile kara ve demir yolları kesintileri ile deniz yollarındaki savaş tehlikesi, dönem boyunca ticari faaliyetleri kısıtlayan başlıca etmenler olarak öne çıkmaktadır. İngiltere, Türkiye ile savaş süresince iyi ilişkiler kurmasına rağmen ekonomik açıdan hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden olan ABD'nin, müttefiklerine yardım amacıyla çıkarttığı *Lend-Lease* yasası Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanması bakımından oldukça ehemmiyetlidir. ABD bu kanunla birlikte Alman yayılmasının önüne geçebilmek için İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. Fakat bu işbirliğinin yanında henüz savaş bitmeden, İngiltere ve ABD arasında Ortadoğu ve Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesi başlamıştır.

Bu çalışmanın amacını, savaşın dengelerinin değişmeye başladığı 1942-1943 yıllarında Türkiye ve İngiltere arasındaki iktisadi gelişmeleri saptayabilmek oluşturuyor. Özellikle İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki kısa ve uzun vadeli iktisadi planlarını anlayabilmek açısından açık erişim sayesinde Amerikan arşiv belgeleri titizlikle incelenmiştir. Bunun yanında İngiliz Hükümeti'nin de Türklere karşı olan tutumunu görebilmek adına İngiltere'nin gerek basın gerek de meclis tutanakları takip edilmiştir. Çalışmada ana kaynak olarak arşiv belgeleri, meclis tutanakları ve basının kullanımına ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra dönemle ilgili telif eserler ve makaleler incelenmiştir.

1. 1942 Yılı Faaliyetleri

İngiltere ile Türkiye arasında süregelen ticarete, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu demir-çelik, lokomotif ve vagon gibi ithal ürünler önem arz ediyordu. Türk Hükümeti savaşa girme ihtimalinden dolayı ulaşımı kolaylaştırmak için, adı geçen ithal ürünlere inisiyatif tanımaktaydı. Bu yüzden de 1942 Ocak ayında, İngiltere'ye sipariş verilen 650 vagonun 248'i, 24 lokomotiften 18'i ve 1.100 ton demir-çelik Türkiye'ye gelmişti. Demir-çelik ithalinin 1942 Mart ayı sonunda 10.000 ton olması bekleniyordu. Ayrıca bu miktarın diğer aylar zarfında toplamda 23.000 tona ulaşacağı da biliniyordu. Bu ürünlerin toplam bedeli 5.000.000 TL idi. Bunun yanında kauçuk, otomobil lastiği vb. ürünlerin gelmesi ve toplam

² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 145.

³ U.K. Parliament, *ECONOMIC WARFARE*, HL Deb 17 January 1940, Vol: 115 cc317-72.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

miktarın 3.000.000 TL olacağı düşünülüyordu. Türk Hükümeti, ürün yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştırmak için İskenderun Limanı'na oldukça ehemmiyet veriyordu. Bu limanın tesisatı 1.500.000 TL olarak ihale edilmişti. Bu limanla birlikte ülkeye giren ithalat eşyasının dağıtımını kolaylaşacaktı⁴. İngiltere için ayrı önem taşıyan İskenderun ve Mersin limanları, Türkiye'de üç koldan nakliye için kullanılıyordu. Birinci yol Mersin-Ulukışla, ikinci yol İskenderun-Adana-Tarsus'u karşılıklı olarak birbirine bağlıyordu, üçüncü yol ise Silifke-Karaman yolu olmuştu⁵. Stratejik önemi dolayısıyla İskenderun-Mersin limanlarının iyileştirilmesi ve kapasitelerinin artırılması, savaş boyunca Türk Hükümeti'nin ağırlık verdiği konuların başında gelmişti. İngiliz Hükümeti'nin bu bölgeye ilgisinin varlığı, Türk Hükümeti'nin ekonomik anlamda rahatlamasına neden olmuştur.

Türk Hükümeti'nin bir yandan ithalatı cazip hale getirmeye çalışıyor diğer yandan da ithal ürünlerin ülke içerisinde ulaşımını kolaylaştırmak için çalışmalar yürütüyordu. Bu bağlamda Türk Ticaret Bakanlığı, ithalat hacmini çekici hale getirmek için fiyat kontrol komisyonları tarafından ithalat izni için verilen kâr payını yükseltmeye karar vermişti. Aynı zamanda ithal malların perakendecilere dağıtımını, toptancı tüccarlar tarafından değil de ithalat birlikleri tarafından yapılacağını açıklamıştı. Ek olarak ürünlerin taşınması için Karadeniz'de Burgaz Limanı'nda özel bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Ürünlerin Türk kara sularında seyahat edecek motorlu gemilerde taşınması planlanıyordu. İngiltere'den 18 lokomotif ve 360 kamyon Türkiye'ye gelmişti. Bunun yanında 6 lokomotif ve 270 kamyonun kısa sürede gelmesi bekleniyordu⁶.

İngiltere, 1942 yılı içerisinde Türkiye'den ithal edeceği ürünleri dört gruba ayırmıştı. İlk grupta kereste bulunuyordu. Kereste alımına öncelik verilmesinin sebebi ise Ortadoğu'daki birliklerinin gereksinimlerini karşılamaktı. İkinci grup yağlı tohumlardan oluşmaktaydı fakat Almanların yağlı tohumları yüksek fiyattan alması, ürünlerin değerini artırırken İngiltere'nin istediği kadar yağlı tohum almasını da engelliyordu. İngiliz Hükümeti, yağlı tohum grubunda olan kenevir ve kendiri Almanların satın almasının önüne geçmek istemesine rağmen bu ürünlerin fiyatı yüksek olduğundan, İngilizler istedikleri oranda alım yapamıyorlardı. İngilizler, Almanların almasını engellemek için üçüncü grupta bulunan yünlü deri, palamut ve palamut özlerini (valeks⁷) de talep ediyorlardı. Dördüncü grupta bulunan kurutulmuş ve tuzlanmış balıkların ufak bir kısmı İngilizlerce satın alınıp, Mısır ve Filistin'e ihraç ediliyordu. Ayrıca İngilizler bu grubun içinde bulunan kuru üzüm ve inciri Ege Bölgesinden,

⁴ *Akşam*, 19 Ocak 1942, Sayı: 8348, s. 1.

⁵ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 710-714, s. 710, 711.

⁶ *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 293, Vol: 30, March 1942, p. 56.

⁷ Valeks; deri tabakalamasında kullanılan toz halinde bir maddedir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

findığı ise Karadeniz Bölgesinden satın alıyorlardı⁸. Görüldüğü üzere Almanlar, Türk ürünlerine İngiltere'den daha yüksek fiyatlar vermişlerdir. Almanlar hem İngiliz alımlarının önüne geçmek hem de savaş öncesi dönemde olduğu gibi Türk pazarındaki mevkillerini korumak istiyorlardı. İngiltere ise Türkiye'den daha fazla ürün almaya çalışıyordu. Türk Hükümeti de ürünlerini yüksek fiyata satıp, ticari ilişkilerini her iki devlet ile sürdürmesine rağmen bu durum ileriki yıllarda sıkıntılara sebep olacaktı.

Türk Hükümeti, U.K.C.C. Müdürü Niksom'ın Ankara'ya gelişi şerefine yemek düzenlemişti. Bu yemeğe Dışişleri Bakanı, Ticaret Bakanı, İktisat Bakanı, Maliye Bakanı, Gümrük Bakanı, Bayındırlık Bakanı, Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, İngiltere'nin Büyükelçisi katılmıştı. Yemekte süren temaslarda mali, ticari ve iktisadi faaliyetlerin iki ülke adına oldukça faydalı olacağı konuşulmuş ve İngiltere'den büyük miktarda mensucat geleceği, gelen ürünlerin birlikler vasıtasıyla tüm ülkeye dağıtılacağı aktarılmıştı⁹. Ayrıca İngiliz-Türk ticaret anlaşması gereğince de İngiltere'den gelen temsilci, yeni ticari temaslarda bulunmak üzere Türk yetkililerle görüşmüştü. İngiltere'nin alacağı üzüm, incir, küspe, deri, tiftik, keçi kılına karşılık Türkiye'ye çuval, büyükbaş hayvan derisi, lastik, kalay, çeşitli demir aksamaları verilecekti. Bazı ürünlerin de serbest dövizle satın alınmak istendiği belirtilmişti¹⁰. U.K.C.C. Müdürü'nün gelişi için verilen yemeğe Türk Hükümeti'nin bakanlarının katılması, bu kişinin ticari bir şirket sahibinden çok İngiliz Hükümeti'nin önemli bir temsilcisi olduğunu kanıtlar mahiyeteydi.

1942 ilkbaharında Türkiye'yi ziyaret eden bir İngiliz uzman, Türkiye'nin ipek üretimi ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamıştı. Yetkilinin, bu girişiminin altında sebep ise Türkiye'nin yeni sezonda ipek üretimini artırma olasılığıydı. Bu durum yetkilinin, Ankara'daki Ticari Danışman ile yaptığı yazışmalarda açıkça görülüyordu. 1941 yılı mahsulünde sadece 1.100.000 kilo taze koza üretilmesi yüzünden ham koza ihracatı askıya alınmıştı. Avrupa'dan diğer tekstil malzemelerini (özellikle suni ipek) ithal etme zorluğu nedeniyle yerel tüketim fazlaşmış ve yaşanan arz-talep dengesizliği olası bir ipek kıtlığının habercisi olmuştu. Bu durum ipek fiyatları üzerinde derhal kendisini göstermişti. Bursa bölgesinde iklim koşulları 1942 yılı mahsulü için elverişli olmuş ve bu durumdan dolayı en az 2.500 ton ürün beklentisi doğmuştu. Bu miktar 800 ton kuru koza ve 200 ton ham ipeğe eşdeğerdi. Hatay'da tahmini olarak 250 ton taze koza ekin olacaktı. Bu iki ana üretim merkezinin ötesinde, daha az önem taşıyan Edirne (yaklaşık 20 ton taze koza), İzmir, Adapazarı, Bilecik, Söğüt, Geyve birlikte yedi küçük iplikhaneye sahipti. Tahmini mahsul bu olmakla birlikte ihracat izinlerinin verilip

⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 229, 230.

⁹ *Akşam*, 13 Mart 1942, Sayı: 8401, s. 1.

¹⁰ *Akşam*, 13 Mart 1942, Sayı: 8400, s. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

verilmeyeceği belli değildi¹¹. İngiliz yetkililerinin Türkiye'nin ihraç maddeleri üzerindeki detaylı çalışmaları aslında İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'de etkinlik sahasını genişletme çabalarının bir diğer göstergesiydi. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin Türkiye üzerinden Ortadoğu coğrafyasındaki faaliyetlerine etki ediyordu.

İngiltere'nin temsilcisi Carlisle, Kahire'de Ortadoğu ticareti için düzenlenen önemli bir toplantıdan sonra Türkiye'de bulunmuştu. İngiltere'nin yeni kurduğu Ortadoğu kurulunun amacı Londra kurulunun görevini basitleştirmek ve Ortadoğu'da faaliyet alanlarındaki teknik detayları hafifletmekti. Böylelikle Ortadoğu'daki ekonomik meseleler yeni bir ivme kazanmış olacaktı. Yeni kurul; Türkiye, Suriye, Filistin, Irak, İran, Kıbrıs, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Etiyopya, Aden ve Doğu Afrika'yı içine alacak ve altı yıllığına bu ülkelerin takas için mevcut fazla ürünlerini ve ithalat gereksinimlerini araştıracaktı. Ayrıca yeni düzenlemeyle, bu ülkelere ihtiyaç duydukları eşyaların temin edilmesinde zamandan ve ulaşımdan tasarruf sağlanarak, aralarındaki ticaret ilişkilerinin özendirilip, geliştirilmesi hedefleniyordu. İngiliz yetkililerin, Amerikalı Lend-Lease yetkilileri ile uyum içinde çalışmalarının sonuçları ise Türkiye açısından dikkate değer olmuştu. İskenderun ve Mersin limanlarına hemen hemen her gün İngiliz-Amerikan malzemeleri geliyordu. Bu dönemde Türkiye'nin en acil ihtiyacını buğday ve tahıl oluşturuyordu. Buğday kıtlığı ve 1941'deki verimsiz mahsul nedeniyle tüketim oranları azalmış, bu durum çeşitli kesimlerde memnuniyetsizlikleri de beraberinde getirmişti. Türkiye buna rağmen gıda konusunda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaya da devam etmişti. Cari yıl içinde Türkiye'ye 70.000 ton buğday ve un, 23.000 ton arpa, 5.000 ton diğer hububatlardan teslim edilmişti. Bu gelişmelere paralel olarak İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin sürekli arttığı görülmekteydi. Almanya ise bu gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. İlaveten Almanya, Nisan 1941'deki Yunanistan'a yönelik saldırısı sırasında Trakya'da yıkılan köprülerin onarımı için baskısını artırmıştı. O dönemden beri Türkiye ile Bulgaristan arasındaki demiryolu trafiği kesintiye uğramıştı. Fakat köprülerin onarımının yakın bir dönemde tamamlanacağı ve demiryolu trafiğinin 1942 Haziran'ında yeniden başlayacağı açıklanmıştı¹².

Ayrı bir parantez açacak olursak; İngiliz yetkililer 1942 yılında Türkiye'nin istediği buğday miktarını fazla bulmuşlardı. Türkiye dâhil tüm Ortadoğu bölgesi için yarım yıllık yükleme programının, son Türk talebi de dâhil edildikten sonraki miktarı 115.000 tondur.

¹¹ Central File: Decimal File 867.6552, Internal Affairs of States, Manufactures, Manufacturing, Textile, Turkey, Silk, 19th March 1942- April 23, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1930-1944, *US National Archives* Archive Unbound, 867.6552/2, 15 Haziran 1942'de Amerikan Ankara Büyükelçiliğinden Washington'a gönderilen rapor.
<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466571&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=c7dd289c> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

¹² *The Times*, 26 May 1942, No: 49.245, p. 2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Mevcut Türk mahsulleri tahmini olarak şu şekildeydi; buğday normal mahsulde 41 milyon ton, arpa 2 milyon tonun biraz altında, yulaf 325.000 ton, mısır 700.000 tonun üzerindeydi. Londra, bu tahminlerin doğrulanması halinde 1941-1942 mahsul yılında Türkiye'ye büyük miktarda tahıl sevkiyatı yapmanın gereksiz olduğunu belirtiyordu¹³. Buğday mahsulünün 1941 yılında kötüleşmesiyle birlikte, İngiliz Hükümeti bu konuda Türkiye'yi desteklemişti. Fakat Türkiye'nin buğday talebinin gereğinden fazla olduğu da vurgulanıyordu. Buna rağmen 1942-1943 yılları için tavsiye edilen 350.000 tonluk tahıl programı daha sonra Türkiye için 15.000 ton dâhil edilerek 365.000 tona çıkartılmıştı. Yaz aylarında yapılan değerlendirmelerdeki genel görüş, durum netleşene kadar Türkiye'ye verilmesi planlanan minimum 15.000 ton olarak kabul edileceğiydi. Ankara'daki koordinasyon komitesi, mevcut hasatın durumunu ayrıntılı ve hızlı bir şekilde araştırmaktaydı. Daha fazla ithal tonaj sağlama zorunluluğu göz ardı edilmemesine rağmen bu durumdan kaçınma gerekliliği, yazılan raporlarda gözlemleniyordu¹⁴.

1942 yılı sonbaharında dış ticarete önemli bir gelişme yaşanmıştı. Amerikalıların Türkiye ile yapacakları ticari faaliyetlerde U.K.C.C. ile ortak hareket edebilmeleri için, kuruluşun bir İngiliz-Amerikan şirketine dönüştürülmesine karar verilmişti¹⁵. Bu bağlamda U.K.C.C. kurulduktan sonra ticari işlemlerde başarı sağladığı için İngiliz-Amerikan yetkililer bir bütünleşme içerisine girmişlerdi. U.K.C.C. yaptığı yeni anlaşmalar gereği de Türkiye'den daha fazla ürün alacağına dair teminat vermişti. Yunan Adalarının Mihver devletlerince işgal edilmesi sonrasında İngiliz ürünlerinin Türkiye'ye gönderilmesinde herhangi bir problem yaşanmıyordu. Ayrıca Türkiye, İngiltere'den ve Amerika'dan fazla sayıda demir cevheri ithalatı yapacağını düşünüyordu¹⁶. Basına yansıdığı üzere, Türkiye üzerindeki ABD-İngiliz rekabeti gittikçe yoğunlaşacaktı. İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesinin arkasında Lend-Lease Kanun'unun bulunması, dolaylı olarak devreye Amerika'yı da sokmuştu. Anglosakson-Amerikan varlığı, Almanya tarafından huzursuzlukla karşılanıyordu. Bu çerçevede hem siyasi hem ticari durum, İngiliz Hükümeti'nin istediği gibi şekillenmişti.

¹³ Central File: Decimal File 867.61311, Internal Affairs of States, Agriculture, Field Crops, Seeds, Grains, Turkey, Wheat, December 9, 1940-September 15, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.61311/6, 16 Eylül 1942 Tarihli Kuzey Amerika İngiliz Tedarik Konseyi'nden Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderilen belge. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466237&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=1dde40d1> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

¹⁴ Kahire'deki Devlet Bakanından Dışişleri Bakanlığına 4 Eylül 1942'de gönderilen yazı, FO.954.28A.192.

¹⁵ Faik Güneri, "İstanbul Piyasası", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Eylül 1942, C. 58, No: 9, s. 248.

¹⁶ *Akşam*, 26 Eylül 1942, Sayı: 8598, s. 2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngilizler, Türkiye ile ticaretini geliştirirken kurulan ilişkilerin sistematik olarak da devamlılığını da sağlıyorlardı. Lord Carlisle'nin yokluğunda U.K.C.C.'nin temsilcisi olarak görev yapan Binbaşı Cotterell, yeni sezonun satın alımlarına dair sözleşme imzaladıktan sonra İzmir'den ayrılmıştı. Satın alımlar, yaklaşık 1.300.000 Sterlin değerinde 12.000 ton kuru üzüm, daha büyük miktarda bakır, deri, tiftik, kenevir, keten ve zeytinyağından oluşuyordu. U.K.C.C. tarafından alınan bu ürünler, yaklaşık 9.000.000 Sterlin değerindeki Türk ürünlerinin toplamıydı. Fakat bu miktar içerisinde krom ve tütün hariç tutulmuştu. Bu dönemde ithal edilen İngiliz ürünleri arasında buğday, arpa, çelik, kauçuk lastik, makine ve kimyasallar bulunuyordu. Türk-İngiliz ticaretinin istikrarlı gelişimi; İngiliz yetkililerin tabiriyle, “yeni ve enerjik” Ticaret Bakanı olan Behçet Uz'un Türk Hükümeti adına son zamanlarda resmi olarak tanınan ve yarı-resmi kurumlar arasındaki yakın ve samimi işbirliği ile mümkün olmuştu. Ticaret Bakanı, Binbaşı Cottrell'e, U.K.C.C.'nin faaliyetlerinden duydukları memnuniyeti nakletmişti. Bu faaliyetler arttığı için; U.K.C.C.'nin Ankara, İzmir ve İskenderun'da bulunan ofisleri yetersiz kalmıştı. Ayrıca İstanbul'daki merkez ofisi Taksim Meydanı'na taşınmıştı¹⁷. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişme gösterdiği açıkça görülüyordu.

U.K.C.C. temsilcisi, İngiliz Hükümeti'nin 1941-1942 yıllarında istisnai olarak krom ve tütün borsalarından fazla miktarda Türk ürünü satın almak için önemli sözleşmeler imzalamıştı. Ayrıca Türk bakırını İngiltere'nin savaşta değer verdiği önemli kalemlerden bir tanesiydi. Türkiye'ye İngiltere'den gelen ürünler arasında; makineler, vagonlar, botlar, kimyasallar, çelik ve tahıllar vardı. Gelen ürünlerle Güney Asya'daki küçük limanların tahliye kapasitesinin aşılması bekleniyordu. Türk-İngiliz krom müzakereleri devam ediyordu. 1941 sonbaharında Türkiye ile İngiltere'nin imzaladıkları anlaşmaya göre; Almanlara 1943'te Türk kromundan bir pay vaat edilmişti. Kısa süre önce, Alman savaş malzemelerinin satın alınması için Haziran¹⁸ ayında imzalanan oldukça farklı bir anlaşma uyarınca da önceden malzeme temin edilmeye çalışılmıştı. Ancak Türk Hükümeti, anlaşmaların bağlantısız olduğu konusunda ısrar etmişti. Ayrıca Türk Hükümeti, Almanya'nın büyük miktarlarda savaş malzemesi sağlama kapasitesinden şüphe duyuyordu. Ticari bağların güçlendirilmesi, Türkiye

¹⁷ Behçet Uz'un yeni Ticaret Bakanlığı görevi, uzun zamandır İzmir Valiliğinde bulunmuş olması ve İzmir'de gerçekleştirilen ticari işlemler dolayısıyla ticarete tanınmış kişiliği İngiliz basınında olumlu bir imaj çizmiştir. *The Times*, 25 September 1942, No: 49.350, p. 3.

¹⁸ Türkiye ve Almanya arasında 1942 yılı içerisinde iki anlaşma imzalanmıştır. İlki 12 Haziran 1942'de imzalanmış olup, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari mübadelelerin tanzimine dair 9 Ekim 1941 tarihli anlaşmaya ek olarak yapılmıştı. Bu anlaşmada öncelikle iki ülke arasında sürdürülen ticaretteki fiyat dalgalanmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. İkinci anlaşma ise 31 Aralık 1942'de imzalanmıştır. Türkiye ve Almanya arasında kredi anlaşmasının toplam değeri 100 milyon Reichsmark tutarındaydı. Verilen kredi ile Türkiye'nin, Almanya'dan savaş malzemesi alması hedeflenmişti. Kaynakta geçen Haziran ayına ait anlaşmanın tam olarak hangisi olduğu belli değildir. *Resmi Gazete*, 17 Aralık 1942, Sayı: 5285, s. 4159; *Resmi Gazete*, 21 Nisan 1943, Sayı: 5387, s. 4896.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ile İngiltere'nin "yakın ve sadık" ittifaklarının sağlam bir şekilde sürdürülmesine tartışmasız katkı sağlayacaktı¹⁹. İngiliz basınında çıkan habere göre, Türk-İngiliz ittifakı istikrarlı bir şekilde devam ediyordu. Dönem itibariyle İngiliz yetkililerde, Almanların Türklerle yaptığı anlaşmaların bile Türk-İngiliz ittifakına zarar vermeyeceği görüşü hâkimdi. Yine de İngiltere, kromun Almanlara gitmemesi için Türk Hükümeti'ne savaş boyunca baskı yapmaya devam edecekti.

İngiliz ve Amerikan işbirliğine Amerikan'ın Lend-Lease Kanunu ile katılımı, Türk-İngiliz dostluğunun mevcut ittifakla olgunlaşmasını sağlamıştı. Bu ittifak, iki ülkenin ekonomik işbirliklerinde Türkiye'ye teslim edilen malzemeler sayesinde sürekli artan bir etkiye sahip olmuştu. Geçici aşamalardan sonra ortak bir Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi şeklinde örgütlenmek gerekiyordu. 1941'de Tümgeneral G. S. Whitham, Türk Hükümeti'nin üretimini geliştirme, İngiliz savaş malzemeleri ve tedariklerinin Türkiye'ye teslimatını koordine etme ve bu konuda önerilerde bulunmak için Tedarik Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. General Whitham başkanlığında, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve İngiltere temsilcilerinden oluşan bir İngiliz Koordinasyon Komitesi kurulmuştu. Türkiye Lend-Lease Kanunu'ndan yararlanmaya başladıktan sonra Lend-Lease İdaresi temsilcisi Frank Kaufman, Mart ayında Türkiye'ye gelmiş ve bu komitenin çalışmalarında gayri resmi olarak yer almıştı. Bununla birlikte Kaufman, Türkiye'ye arzın eksiksiz olarak sağlanmasında Anglo-Amerikan imtiyazını artırmak için sistemin değiştirilmesi ve genişletilmesi gerektiğini düşünüyordu. Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi Temmuz 1942'de oluşturulmuştu. Komitenin daimi başkanı olarak Somerville Smith atanmıştı. Smith, 1936 yılında İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen endüstriyel kredilerle ilgili İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerinin başkanı olduğu ortak komite, başkanların yanı sıra diplomatik danışmanlar, ticari danışmanlar ve iki büyükelçiliğin hizmet ekleriyle İngiltere'nin ilgili temsilcileri ve Lend-Lease İdaresinden oluşuyordu. Komite haftalık olarak toplanırdı. Ortak Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Ticari Bölüm Başkanı Bedri Tahir Şaman yönetimi altında, ilgili tüm Türk Departmanlarının temsilcilerinden oluşup, Türk Hükümeti tarafından kurulan özel ofis ile sürekli iletişim halindeydi. Türk tarafının listeleri hazırlandıktan sonra, ortak komite aracılığıyla Londra ve Washington'a iletilirdi. İstişare sonrasında İngiliz ve Amerikan hükümetleri, ilgili ihtiyaçlara karar veriyorlardı. Türkiye Ofisi tarafından hazırlanan listeler 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin gereksinimlerini karşılayacaktı. Bu sistemin zamandan ve yerden tasarruf etmedeki avantajları oldukça açıktı. Hepsinden önemlisi, ortak komite İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin savaş döneminde güçlü bir Türkiye'nin kurulmasına yardımcı olan ortak politikasını, pratik bir şekilde yürütmek için etkili bir araç olmuştu²⁰. İngiliz-Amerikan

¹⁹ *The Times*, 25 September 1942, No: 49.350, p. 5.

²⁰ *The Times*, 5 November 1942, No: 49.385, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

bütünleşmesinin ortak gayesi Türkiye üzerindeki konumlarını güçlendirmektir. Bu yüzden Türkiye'ye Lend-Lease Kanunu ile yapılan yardımların daha koordineli bir şekilde ulaşması gerekiyordu. Fakat İngiliz Hükümeti bu bütünleşmeden sonra Türkiye'deki konumunu, Amerikan Hükümeti ile paylaşmak zorunda kalacaktı.

2. 1943 Yılı Faaliyetleri

İngiliz ve Türk Hükümetleri arasındaki dostane bağlar, iki ülkenin temsilcilerinin ziyaretleri sayesinde kamuoyuna olumlu bir şekilde yansıtılıyordu. Bu sayede iki ülke ilişkilerinin daha da güçleneceği düşüncesi dönem boyunca etkisini sürdürmüştür. Bu süreçte Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz milletvekilleri onuruna TBMM tarafından bir parti düzenlenmişti. Partide Başbakan Şükrü Saraçoğlu, milletvekilleri, Parti Grup İdare Heyeti Azaları, Matbuat Umum Müdürü ve yabancı basın temsilcileri ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi de vardı. Misafir heyetin daha sonraki gezi duraklarının içinde Karabük, İstanbul ve Kahire bulunuyordu²¹.

Aynı zamanda bu ziyaretlerin uzantısı olarak İngiliz Hükümeti, Türk İktisadi Heyeti'nin Londra'ya davet etmişti. General M. Sırrı Seyrek'in başkanlığında teknisyenlerden oluşan Türk İktisadi Heyeti, Londra'ya gitmişti. Bu heyetin gezi programını, İngiltere'nin savaş endüstrisi gelişmelerini yakından takip edebilmek için, teknik merkezlerin ziyaretleri oluşturuyordu. Heyeti karşılayan M. Thurtle, heyetin İngiltere'den hoşnut kalacağını ve bu gezinin iyi intibalar uyandıracığını dile getirmişti. Heyetin, 5-6 hafta İngiltere'de kalması ve gidiş yolunda Mısır'ı ziyaret etmesi tasarlanmıştı²². İngiltere'nin savaş endüstrisini tetkik eden heyet, fabrikaları ziyaret etmişti. Heyet Başkanı General Seyrek, gittikleri her yerde içten bir şekilde karşılandıklarını nakletmiştir²³. Heyet İngiliz endüstrisini yakından gözlemlene fırsatı yakalamıştı. İngiliz tarzı endüstrileşmek için Türkiye'nin, İngiltere'ye ihtiyaç duyması muhtemeldi. İngiliz yetkililerin, Türkiye'ye sanayi alanında verdikleri destek hem İngilizler için hem de Türkler adına önemli bir konuydu. Great Britain and The East Dergisi, Türkiye'nin savaş döneminde de sanayi planını sürdürdüğü ve Sivas Çimento ve Defterdar Mensucat Fabrikaları ile Kayseri ve Nazilli'de kurulacak olan pamuk iplikhanelerinde ihtiyaç duyulan makineler için kesinlikle İngiliz Hükümeti'ne müracaat edeceğini ileri sürüyordu²⁴. Bu durumda basına aktarılan, Türkiye'nin sanayi yatırımlarının sadece İngilizlerce desteklendiği ve İngiltere'ye mecbur olduğu idi. Halbuki Türkiye,

²¹ *İkdam*, 1 Ocak 1943, Sayı: 1226, s. 3.

²² *İkdam*, 12 Ocak 1943, Sayı: 1237, s. 1, 3.

²³ *Son Posta*, 17 Şubat 1943, No: 4499, s. 1; General M. Sırrı Seyrek'in İngiltere gezileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İrşad Sami Yuca, Nevzat Erdoğan, "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Savunma Sanayisi ile İlgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek'in Mısır ve İngiltere Temasları (1942-1943)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, 6(2), s. 364-387.

²⁴ *Tanin*, 13 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-15, s. 6.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yatırımları için ihtiyaç duyduğu ekipman ve teçhizatı Almanya'dan çok daha uygun fiyatlara satın alabiliyordu. Bu bağlamda İngiltere'nin basın vasıtasıyla sistemli olarak propaganda faaliyetleri savaş boyunca canlılığını korumuştur.

İngiliz yetkililere göre 1943 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Türklerin asma ilaçlaması için kullanılmak üzere 2.500 ton kükürte ihtiyaçları vardı. Türkiye'nin ana sanayisi ve İngilizler için en değerli gıda kaynağı olan bağlar, kükürt olmadan muhtemelen hastalıktan yok olacaklar bu da telafisi 20 yıl alacak bir kayıp olarak görülüyordu. Türkiye'deki mevcut olan tek stok, askeri fabrikalar tarafından tutuluyordu. Akdeniz'in ulaşımına açılmasıyla birlikte kayda değer miktarlarda sevkiyatın Türkiye'ye gönderilmesi düşünülüyordu. Ayrıca İtalya'da olası bir tedarik kaynağı görülmekteydi. Türkiye'nin Mihver Blokuna yönelmesi İngiliz yetkililer için istenmeyen bir durumdu. Türkiye, kükürt alsa bile Almanya'ya değerli bir şey vermek zorunda kalacaktı. Ortadoğu'daki tek stok merkezi Hayfa'daydı. Buradaki rezerv miktarı petrol rafinerisinde sülfürik asit yapmak için tutulan yaklaşık 1.300 tondan oluşuyordu. Buna ek olarak 477 tonluk bir sevkiyatın yapılması planlanıyordu. İngiliz yetkililer bu 477 tonluk sevkiyatın Türkiye'ye aktarılmasında mutabık kalmışlardı. İngiliz yetkililer Ortadoğu'daki diğer rezervleri yüksek oktanlı yakıt yapmak için kullanılacağını belirtmekle birlikte Türkiye'ye sevkiyatını uygun görmüyorlardı. Bu noktada Türkiye'ye sağlanan tedarik ile Ortadoğu'daki petrol üretimi arasında bariz bir çıkar çatışması mevcut olduğu da gözden kaçırılmamalıdır²⁵.

İngiliz basınına göre; Alman tütün alımlarındaki azalmanın getirdiği olumsuzluk, Türk tütününe olan talebin artması ile kolayca çözülebilirdi. Ayrıca Anglo-Türk ticaret hacminin daha fazla büyümemesinin sebebinin, savaştan kaynaklı olduğu fikrindeydiler. Anglo-Türk ticaretinin genişleme olanakları hem miktar hem de çeşitlilik açısından fazlaydı. Sadece Türkiye'nin ihracat kapasitesi, savaş nedeniyle nakliye zorlukları ve Türklerin sürekli gelişen fakat zorunlu olarak kısıtlı deşarj tesisleri (Mersin ve İskenderun limanları) ile sınırlandırılmıştı. Akdeniz üzerinden deniz trafiğinin açılmasıyla bu zorlukların bir kısmının aşılması bekleniyordu²⁶. 1943 yılında iki ülkenin ticareti, savaş yüzünden durma noktasına gelmişti. Bu durgunluğun temelinde ise ulaşım sıkıntıları sayılabilir. Dostane ilişkilerin arkasında, iki ülke tüccarlarının karşılıklı hoşgörülerinin de gelişmesi bekleniyordu. Çünkü tüccarların şikâyetleri, ticaretin devamlılığını engelliyordu. Bu yüzden hem Türk yetkililer hem de İngiliz yetkililer ticari ilişkileri maksimum seviyeye çıkartmak için çabalamaktaydılar.

İzmir'de bulunan Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, ticaret odasında Türk-İngiliz ticari ilişkileri hakkında tüccarlarla bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede tüccarlar, İngilizlerin hiç olmazsa Almanlar kadar tütün satın almalarını, İngiltere'den gelecek ithalat eşyası için

²⁵ Türkiye'ye Kükürt Temini 27 Nisan 1943 tarihli notlar, FO.954.28B.341.

²⁶ *The Times*, 25 June 1943, No: 49.581, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

ihraç izni verilmelerini ve ulaşım zorluklarının kaldırılmasını talep etmişlerdi. Büyükelçi, İngiliz yetkilerle teşebbüslerde bulunacağını ve İngiliz yetkililerin de ticaretin geliştirilmesinden memnuniyet duyacaklarını ifade etmişti²⁷. Bu iyi niyetin göstergesi, İngiltere'nin savaş malzemelerine ihtiyacı olduğu ve nakliye sıkıntısının yaşandığı dönemde Türkiye'ye her türlü değerli malzemeyi tedarik etmeleri sayılabilir.

Türk Hükümeti'nin, İngiliz Hükümeti ile devam etmekte olan ticari ilişkileri savaşın başladığı tarih olan 1939'dan bu yana iyi neticeler veriyordu. Evvelden Türkiye'nin ticaretinde Almanya'nın ilk sırada yer almasına karşılık artık bu konuma yavaş yavaş İngiltere'nin yerleştiği gözlemleniyordu. İki hükümet arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde rol oynayan en önemli kurum U.K.C.C. idi. 1943 yılında yapılacak olan ihracatın artacağı ümit ediliyordu. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürün kalemleri arasında; tiftik, palamut, kuru üzüm, deri, zımpara, keten ve kenevir bulunmaktaydı²⁸.

Tablo 2. 1. İngiltere'nin ithalat ve ihracat miktarları

İhracat Miktarları		İthalat Miktarları	
1940	12.000.000 TL	1940	10.000.000 TL
1941	34.000.000 TL	1941	36.000.000 TL
1942	60.000.000 TL	1942	64.000.000 TL

Tablo 2. 1.'de aktarıldığı üzere İngiltere, Türkiye'nin dış ticaretinde hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmıştı. 1940 Nisan ayında kurulan U.K.C.C., işgal edilmemiş ülkelerde, İngiltere adına faaliyetlerde bulunuyordu. Ayrıca İngiliz Parlamentosu'nda savaşın bitmesinden sonra da faaliyetlerine devam edebileceği dile getirilmişti²⁹. U.K.C.C.'nin savaş bitiminde de faaliyetlerine devam edeceği yönündeki görüş birliği, savaş içerisindeki başarısından kaynaklanıyordu. İngiliz Hükümeti'nin çıkarlarını gözeten faaliyetlerine devam eden şirket, savaş döneminde ticareti işler hale getirmek için programlar ve arabuluculuk yapıyordu.

1943 yılının siyasal çerçevesine rağmen Türk-İngiliz ticaretinin iki ülke açısından ilerleme kaydettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira İngiliz Parlamentosu'nda U.K.C.C. ikinci Başkanı Francis Yosef, serbest değişim usulünün uygulandığı ülkelere ithal edilen Türk ürünleri miktarlarının arttığını dile getirmişti. Ayrıca İngiliz ürünleri de Türk piyasasında bir hayli geniş müşteri buluyordu³⁰. İngiliz ürünlerine duyulan talep savaş yılları boyunca yükselişte olmuştu. Alman etkisinin piyasalarda azalmasıyla birlikte Türk piyasasında daha geniş ölçekte ürün çeşitliliği görülmüştür.

²⁷ *Son Posta*, 16 Haziran 1943, No: 4618, s. 3.

²⁸ *Tanin*, 23 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-25, s. 3.

²⁹ U.K. Parliament, United Kingdom Commercial Corporation, HC Deb 26 January 1943, Vol: 386 cc340-1.

³⁰ *Son Posta*, 19 Aralık 1943, No: 4799, s. 1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Türk kromuna olan talep savaş süresince canlılığını yitirmemişti. 1943 yılı itibariyle Almanya ile Türk Hükümeti arasında imzalanan Claudius Antlaşmasının haricinde kalan büyük krom stoklarına İngiliz Hükümeti'nin rağbeti gözlemlenmektedir. Türkiye'nin yıllık krom üretimi 100.000 tona düşmüş bunun sebebinin de İngiliz yetkililer; madencilik ve nakliye güçlüğü olarak açıklanıyordu. Yetkililer bu durumu iyileştirmenin İngiliz Hükümeti'nin elinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca üzerinde durulan diğer nokta 1943 yılında Almanya'nın Türk kromunu satın almasının son derece önemli olduğudur. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin müttefiki olarak Almanya'ya yapılacak krom ihracatını mümkün olan en geniş ölçüde sınırlandırmasının talebini, hakkı olarak görmekteydi. Zira İngilizlerin ve Amerikalıların Türk kromuna ihtiyaçları vardı³¹.

Üstelik 1943 yılının ilk ayında İngiliz-Fransız-Türk Hükümetleri arasında yapılan krom anlaşmasının süresi dolmuştu³². İngiltere ve Almanya arasında yaşanan krom madeninin satın alınmasındaki rekabet, 1943 yılında had safhaya çıkmıştı. Aralarındaki yarış, maden sahiplerinin işine yarıyordu. Bu yüzden maden sahipleri, fiyatların yükseleceğini ön görüp, çıkartılan krom miktarını İngiltere'den saklamışlardı. 1943 yılı başından itibaren, ürünler piyasaya sunulunca, satın alınacak krom madeninde herhangi bir güçlük yaşanmamıştı. İngiliz Hükümeti, Almanya'yı engellemek adına, Türkiye'deki krom yıkama ünitelerini de satın almıştı. Almanya'ya gönderilen krom yıkanmamış ve çamurla kaplı olduğu için, zararın önüne geçilememiştir. Ayrıca, kromun limanlara getirilip gemilere yüklenmesi hem İngilizler hem de Almanlar için sıkıntı teşkil ediyordu. Fethiye Limanı'nı kiralayan Almanlar karşısında İngiliz Hükümeti satın aldıkları kromu nakledecek gemi bulmakta güçlük yaşıyordu³³. Kromun savaşın uzamasına yapacağı etki yüzünden, İngiliz-Alman rekabeti 1943 yılında da bu önemli ihraç kalemi üzerinde etkili olmuştu. Yaşanan durum neticesinde İngiliz-Türk Hükümetleri krom anlaşmasını yenilemek üzere görüşmelerini sürdürmüşlerdir.

1943 ve 1944 yılı için Türkiye ile İngiltere arasındaki krom alım sözleşmesi, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve Etibank'ın Genel Müdürü tarafından imzalanmıştı. Anlaşma maddelerine bakıldığında; Birinci maddesi; 1 Ocak 1943-31 Aralık 1944 tarihleri arasında, 11 Aralık 1942'de var olan bir anlaşma nedeniyle teslim edilemeyen veya bu tarihten sonra bu sözleşmenin hükümlerine uygun olarak girilen tüm kromları İngiliz Hükümeti, almayı taahhüt ediyordu. Üçüncü maddesi; üçüncü bir ülkeye yapılacak

³¹ Mr. Eden'den Sir H. Knatchbull Hugessen'a 4 Kasım 1942'de gönderilen yazı, FO.954.28A.200.

³² Nicolas Tamkin, *Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillian, 2009, p. 97,98.

³³ Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.30, Sayı: 1, 2012, s. 111; Devlet Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun ile yeni keşfedilen madenleri doğrudan doğruya işletme hakkına sahip olmuştur. Buna rağmen Türk Hükümeti gerekli gördüğünde şahıslara ihale edebilme hakkını elinde bulundurmamıştır. Ayrıca bkz. *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1942, Sayı: 5139, s. 3231.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

maksimum 45.000 tonluk bir miktarın teslim edilmesine tabi olarak, satıcı cevheri erişilebilir bir limana taşıyacaktı. Dördüncü maddesi; alıcı, Türk limanlarından cevher teslim almayı taahhüt ediyordu. Cevherin ton başına FOB fiyatı %48 ve 270 şilin olarak sabitlenmekte, her yüzde için %48'den fazla 8 şilin artışı ile %48'den az her oran için 6 şilin azalıyordu. Bu fiyat 1943 yılı sonuna kadar karşılıklı anlaşmalar ile değiştirilebilirdi. Beşinci maddeye göre; sözleşmenin geçerliliği ve üçüncü madde hükümleri dikkate alınarak, satıcı her ayın ilk haftası boyunca, cevherin miktarını ve yerini belirten beyanları alıcıya teslim etmeliydi³⁴.

İngiliz Hükümeti, kendi istekleri doğrultusunda Türkiye ile olan krom satış sözleşmesini yenilemişti. Bu bağlamda Almanya'nın satın alacağı krom miktarına belli bir düzenleme gelmişti. Bu durum doğrudan iktisadi faaliyetlere müdahale şeklinde olsa da, Türkiye'nin İngiliz Hükümeti ile olan siyasi antlaşmalarının varlığı tepkileri en aza indirmişti. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise İngiliz-Alman rekabetinin Türk madenleriyle sınırlı kalmayıp, enerji sektöründe de devam etmesiydi.

İskenderun'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından sağlanan bilgiye göre, Türk yetkililer ile Max Wegen tarafından temsil edilen Alman şirketi AEG arasında hidroelektrik inşaatı için bir sözleşme imzalanmıştı. Antakya yakınlarındaki Defne'deki³⁵ düşüşlerden yararlanarak, Hatay'a elektrik kaynağı sağlanması planlanıyordu. Ayrıca bu proje üzerindeki çalışmanın kısa sürede başlaması ön görülüyordu. Defne'de kurulması planlanan hidroelektrik inşaatı, Suriye sınırlarına yakın olduğu için ayrıca önemliydi. Bu durum, İngilizler ve Müttefikler için büyük bir endişe kaynağı yaratmıştı. Kuşkusuz, bu tesisin inşasının Almanların istihbarat servislerinin çalışmasını kolaylaştırmak amacı da taşıdığı ve bu sebeple Türk makamları ile uygun şartlarda sözleşme yapmaya istekli oldukları çıkarımı yapılmıştı. İskenderun'dan gönderilen rapora göre, böyle bir sözleşmenin olacağına dair söylentiler mevcuttu. 9 Haziran tarihinde Mr. ve Mrs. Rıdvan'ın önceki akşam bir Alman elektrik mühendisi ile (AEG temsilcisi Max Wegen) yemek yediği, İngiliz Başkonsolosu'nun bilgisi dâhilindeydi. Mr. Rıdvan'ın uzun zamandır Mihver blokunun ajanı olduğundan şüphe duyuluyordu. Mrs. Rıdvan, Amerikalı bir kadındı. Mr. Rıdvan ise kısa süre önce Braithwaite Company ile devam eden işinden ayrılmış ve Belediye mülkiyetine geçen İskenderun Elektrik

³⁴ Central File: Decimal File 867.6359, Internal Affairs Of States, Mines, Mining, Concessions, Base Metals, Turkey, Other Metals, November 3, 1941- 20th April, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of States, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives Archives Unbound*, 867.6359 CHROME / 10, 17 Nisan 1943 Tarihli Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Birleşik Devletler Dışişlerine Gönderdiği Rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466291&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=71dbe0a5> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

³⁵ Defne, Hatay'da Antakya'nın güneyinde kalan bir ilçedir. Defne ilçesinde Harbiye Şelaleri bulunmaktadır. Kaynakta sadece Defne'nin ismi geçtiği için, kurulması planlan hidroelektrik inşaatının spesifik ismi verilmemiştir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Santrali'nin yöneticiliğini yapıyordu. Toplantının nedeni ise yeni tesisin inşasıyla ilgili olarak, yerel elektrik tedarik sistemlerinde çok sayıda değişiklik yapılması gerektiğinden, AEG ve yerel tesis yöneticilerinin arasındaki koordinasyonun sağlanmasıydı. Mr. Rıdvan, yetkililerin AEG ile anlaşmaya varacağını, çünkü bu firmanın uygulanabilir bir düzen sunduğunu belirtmişti. Ayrıca AEG, Türklere 1.500 kilo türbini 130.000 TL gibi çok düşük bir fiyata satmayı teklif etmişti. Alman yetkili, tesisin Hatay'da tüketilecek tüm elektrik enerjisinin temini için Defne'deki şelaleleri kullanacağını ve proje üzerindeki çalışmalara hemen başlanacağını söylemişti. Böylelikle bölgenin tamamına elektrik verilebilecekti. Bu bağlamda, mevcut düzeneğin açıkça istenildiği belirtiliyordu. Kısacası, projenin kapsamlı bir proje olduğu ve yeni tedarik sisteminin gerçekten etkili olması için atılması gereken bir adım olduğu anlaşılıyordu. Bu gelişmeler, İngiltere Başkonsolosu'nda derin bir endişe uyandırmıştı. Defne bölgesi, kaçakçılık trafiğinde önemli bir bağlantı noktasıydı ayrıca turistik bir yerd. Alman teknisyenleri Defne şelalesinde çalıştıklarında, güvenlik ofisinin gelecekte büyük bir sorun ile karşı karşıya kalması muhtemeldi. Bu şartlarda, Adana'da baraj projesi üzerinde hala çok sayıda Alman teknisyenin bulunduğu ve yeni Defne projesinin Türkiye'nin bu bölgesindeki mevcut güç dengelerini bozmakla tehdit oluşturabileceği düşünülüyordu. Ayrıca henüz Defne projesiyle bağlantılı olarak bölgede, kaç Alman teknisyenin istihdam edileceği belli değildi³⁶.

Hatay ilinin Suriye'ye yakınlığı ve bölgedeki Alman nüfuzunun varlığı, İngiliz ve Amerikan Hükümetlerini endişelendirmekteydi. İki hükümet de; Ortadoğu'daki nüfuzlarını tehlikeye atmamak adına bölgede gerçekleşen Alman faaliyetlerini yakinen takip ediyorlardı. Almanların Türk yetkililerine uygun teklifte bulunmaları, Türk Hükümeti açısından faydalı olmuştu. Böylelikle Alman-İngiliz rekabeti bir dereceye kadar Türk yetkililerine avantaj sağlamaya devam etmiştir. Türklerin Müttefiklerle siyasi ilişkileri gerildikçe, Alman Hükümeti bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Almanya ile İngiltere, Türkiye'de yapılması düşünülen yatırımlar üzerinde de yarış halindeydiler. Dikkatlerden kaçırılmaması gereken nokta, Türk Hükümeti'nin dönem boyunca çok yerinde bir denge siyaseti takip etmesidir. Ayrıca Türkiye üzerindeki yatırım faaliyetleri, ticari ilişkileri de birinci dereceden etkiliyordu. Bu kapsamda da fuarların önemi artıyordu.

Türk-İngiliz ilişkilerine olumlu katkısı olan başlıca etkinlikler arasında Enternasyonal İzmir Fuarı geliyordu. Her yıl açılan fuarda Türk-İngiliz ürünlerinin karşılıklı tanıtımı

³⁶ Central File: Decimal File 867.6463, Internal Affairs Of States, Engineering, Power, Turkey, Electric, June 15, 1943- June 23, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.6463/15, 23 Haziran 1943 Tarihli Steinhardt'ın Dışişlerine gönderdiği rapor. Ayrıca 15 Haziran 1943 Tarihli İskenderun Amerikan Konsolosunun Steinhardt'a gönderdiği rapor. <https://go.gatle.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466538&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=bc365897> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

yapılıyordu. Bu durum iki ülke arasındaki alım-satım işlemlerini kolaylaştırıyordu. Bu fuara çok sayıda ülke katılıyordu. Bu bağlamda İzmir Fuarı, Türkiye'nin potansiyelini ve ürün çeşitliliğini dünyaya gösteren bir vitrin olması açısından önemliydi.

1943 yılında XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'na İngiltere, Almanya, İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Filistin, Çek ve Slovakya, İsviçre gibi ülke firmalarının katılması planlanmıştı. Almanya'nın çadırlarında Ankara'da ve İstanbul'da açılan Alman Yeni Mimari Sergisi'ne ait eserler de yer alacaktı. Türkiye'den ise özellikle Sümerbank büyük hazırlıklar yapıyordu³⁷. 20 Ağustos'ta XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi gönderdiği mesajda, dünya savaşındaki meşguliyetlerine rağmen ürünlerinin 1943 İzmir Fuarı'nda sergileme imkânlarının olmasından mutluluk duyduklarını ifade etmişti. Büyükelçi, savaş zamanında fuar açmanın güç bir iş olduğunu buna rağmen Türkiye'nin bu işin altından kalkabileceğinden şüphe duymadığını da sözlerine eklemiş ve iki ülkenin dostluğunun temeli olan karşılıklı güvenin, daha da gelişeceğinden kuşkusunun olmadığını belirtmişti. British Council Başkanı da gönderdiği mesajda, İzmir Belediyesi'ni ve Fuarı'nı kutladığını, amaçları bakımından faydasına inandığı dostluklarının İzmir Fuarı vasıtasıyla süreceğini dile getirmişti. İngiliz Üretim Bakanı M. Litillon da İzmir Fuarı dolayısıyla İngiliz radyosu Türkçe yayınında söylediği nutukta, İngiltere'nin Türkiye'ye mühimmat vermesinde Churchill tarafından Türkiye'ye yapılan gezinin etkisi olduğunu belirtiyordu. Savaş yıllarında İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği ticaret politikasının iki temel hedefi olduğunu açıklamıştı. Birinci hedef Türk ekonomisini desteklemek, ikinci hedefin de herhangi bir saldırıya karşı koyabilmek için silah ve mühimmat yardımını sürdürmektir. Ayrıca Fransa işgale uğradığı zaman, İngiltere Türkiye'ye karşı verilen teminatları üzerine almış ve yerine getirebilmek adına çalışmalarını devam ettirmişti³⁸. İngiltere, 1943 XII. Enternasyonal İzmir Fuarı'nda nakliye sorunları nedeniyle Türkiye'de hâlihazırda mevcut bulunan malzemelerini sergileme fırsatı bulmuştu. Bununla birlikte sergiler, Türkiye ve İngiltere'yi bağlayan ekonomik kombinasyonların gücünü de açıkça gösteriyordu. İngiliz Hükümeti, tütün şirketleriyle anlaşabilirse küçük bir karışımın üzerinde ısrar eden mevzuat çözülebilir hem sigara hem de pipo tütünü şeklinde kullanılabilirdi. Böyle bir kararname ile Dolar borsasındaki şiddetli yük azalabilir ve Almanya'nın tütün satışlarının önüne de geçilebilirdi³⁹. Uluslararası XII. İzmir Fuarı'nda, diğer ülkelerin ürünlerinin sergilendiği çadırlar ile İngiliz çadırlarının arasında önemli bir fark vardı. Bu tür etkinlikler, ülke içinde olan geliştirmeleri göstermek adına önemliydi. İngiltere ise bunu yapmak yerine Türk-İngiliz işbirliğinin çeşitli yönlerini göstermeyi tercih ediyordu. Bunun en açık göstergesi U.K.C.C. standıydı. Fuarda, istenileni göstermek savaş şartları yüzünden kolay olmamıştı. Bu belirgin zorluğu aşmak için U.K.C.C. standı, iki tane sürekli çalışan vinç koymuştu. Bunlardan biri Türk tüketimi için

³⁷ *Son Posta*, 19 Temmuz 1943, No: 4651, s. 3.

³⁸ *Son Posta*, 20 Ağustos 1943, No: 4683, s. 3.

³⁹ Donal S. Savory, "Exhibit at Smyrna Fair", *The Times*, 20 August 1943, No: 49.629, p. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

İngiliz ürünlerini sergilerken, diğeri de Türk ürünlerini İngiliz piyasası gösteriyordu⁴⁰. Fuar dolayısıyla ürünlerini sergileme sahası bulan Müttefik ve Mihver bloku ülkeleri, kıyasıya mücadele içerisindediler. Bu bağlamda İzmir Fuarı'na katılan ülkelere bakıldığında, savaşın sıcak çatışmasının bir yansımasını gözlemlemek mümkündür. Çünkü taraflar Türkiye üzerindeki hâkimiyet sahalarını genişletmek adına büyük bir yarışın içindeydiler. Türkiye'nin ise mevcut konumu dolayısıyla her devlete eşit ölçüde yaklaştığı ve ülke çıkarları doğrultusunda hareket ettiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır.

İngiliz Savaş Kabinesi tarafından 1943 yılında; Türkiye'nin ihtiyaçları için bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapor, Quebec Konferansı sonrasında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik arz politikalarını ilgilendiriyordu. Genel hatlarına bakıldığında, Almanlara yapılan krom tedarikinin durdurulması ve Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat tedarikinin devam ettirilmesinin altı çizilmişti. Türkiye'nin 1943 yılındaki petrol gereksinimlerinin tahminleri şu şekildeydi; uçak benzini 17.650 ton, makine (yağlama) yağı⁴¹ 9.650 ton, diğer petrol ürünleri 106.000 ton idi. Bu talepler tam olarak kabul edilmemiş olup, Ankara'dan alınan rakamlar, Türklerin 1943'te almayı umdukları araç sayısı ile bağlantılıydı. İngilizler tarafından tedarik edilen mamuller ise; uçak benzini 5.647 ton, makine yağı 8.140 ton ve diğer petrol ürünleri ise 51.504 ton idi. Mersin, İskenderun ve İzmir limanlarından günde 4.000 tonluk ürünün, ülkenin iç kısımlarına ulaşabilmesi için gerekli ekipmanların bir listesi hazırlanmıştı. Bu yüzden sırasıyla 22 ve 598'i tedarik edilmiş olan 50 lokomotif ve 1.800 vagon da bu listeye dâhildi. Gerekli olan diğer önemli ürünler vinçler ve çakmaklardı. Bu ulaştırma malzemeleri Türkiye'de öngörülen operasyonlar için önemliydi. İngiltere'nin ihtiyaçları doğrultusunda, Savaş Ofisi, temin edilebildiği kadar büyük ve küçük bazı eşyaların sorumluluğunu üstlenmişti. Ayrıca Türk Demiryolları için normal bakım malzemeleri eş zamanlı olarak tedarik ediliyordu. Demiryollarının kullanımı için Türkiye'ye 7.525 ton kömür teslim edilmişti. Başlangıçta çok daha büyük miktarlara ihtiyaç olacağı tahmin edilirken, Türkiye'nin kömür durumunu inceleyen yetkili, kömür ithaline gerek duyulmayacağı kanısına varmıştı. Ankara'daki Büyükelçilik Türk kömür üretiminin iyileşmekte olduğunu fakat dönem itibarıyla acil durum için rezerv oluşturma imkânı olmadığını da belirtiyordu. Kömür üretimi için ana zorluklardan biri Türk Hükümeti'nin yıpranmış olan çukurları yenilememesiydi. Türkiye'deki kömür üretimi, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Ayrıca Ankara'daki danışmalardan kömür madenlerinin üretimi için gerekli ekipman türleri hakkında rapor vermeleri bekleniyordu. Adana Konferansı'nda İngiltere'ye ait 5 adet geminin Türk bayrağı altına geçmesine karar verilmişti. Bu transferlerin amacı, gemilerin Ortadoğu ile Türkiye arasında hizmete sokulmasıydı. Az tonajlı gemiler, Türk Hükümeti'ne teslim edilmişti. Türk

⁴⁰ Sergilenen ürünler; İngiliz kumaşları, emperyal kimya endüstrisi tarafından üretilen ürünler, deri ürünleri, boyalar, vernikler ve cilalar. C.Balister, "The Twelfth International Fair at Izmir", *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 321, 322.

⁴¹ Lubrication oil

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Hükümeti tarafından teslim alınan gemiler arasında; 24 Nisan 1943'te Katie Moller (Odemis) ve Corlock (Adana), 19 Mayıs 1943'te Gemlock (Aydın), 23 Ekim 1943'te Mawsang (Marasdd) ve Isabel Moller bulunuyordu⁴².

İngiliz Dışişleri tarafından Türkiye'ye yönelik olan sivil tedarik politikaları ise şu şekildeydi; İlk olarak Müttefik devletlere olan yükümlülüklerini yerine getirmek için Türkiye'nin ekonomik sistemini güçlendirmek amaçlanıyordu. İkinci olarak da Mihver devletlerine tedarik edilen ürünlerin ihracatının kısıtlanmasıydı. Yaz başlarında, Türk sivil kaynaklarıyla ilgilenmek için genel prosedürün elden geçirilmesi gerekiyordu. Bunun ana sebebi Türklerin 1942 yılında verdiği toplam siparişlerin gereksinimlerinin çok altında kalmasıydı. Buna göre, Ankara'daki İngiliz yetkililer ile Lend-Lease ofisinin üst düzey temsilcilerinin Londra'da toplantı yapması bekleniyordu. Bu görüşmelerde Koordinasyon Komitesi için yeni düzenlemelerin yapılacağı planlanmıştı. İzlenecek prosedüre ilişkin teklifler Washington'a iletilmişti. Türkiye'nin buğday talepleri ciddi şekilde azalmıştı fakat kayda değer bir özveri ile Türkiye'nin ürün ihtiyacı gelecek hasat zamanına kadar tedarik edilmeliydi. Hasadın iyi olmasıyla birlikte Ortadoğu'ya ihraç edilmesi de umuluyordu. Temmuz ayından sonra Türk deniz taşımacılığının gereksinimlerinin ayda 40.000 ila 50.000 ton arasında olacağı öngörülmüştü. Temmuz ayından itibaren aylık olarak sevk edilen veya programlanan gerçek miktarlar ortalama 7.000 ton sivil, 13.000 ton askeri yük olmak üzere toplam 20.000 tondur. Sivil ihtiyaçlar için aylık tonaj, tahmin edilenden daha düşüktü. Erişilebilir ve erişilemeyen limanlar ve demiryolları dâhil olmak üzere Türk alım kapasitesinin ayda yaklaşık 60.000 ton olduğu sanılıyordu. Ulaşılabilir limanlardan ve Suriye demiryollarından gönderilen ürünler için Toros demiryollarının kapasitesi kısıtlıydı. Bu yüzden döneme özgü olarak ayda yaklaşık 42.000 ton olması bekleniyordu. 1943 yılı için Türkiye'ye yapılacak olan arz programı hazırlanırken, tahmin edilenin biraz altına düşeceği anlaşıyordu. Ancak Türk alım kapasitesi ile teklif edilen arzlar arasında hala geniş bir kâr payı olduğu açıktı⁴³.

İngiliz Maliye Bakanlığı, Türkiye üzerindeki endüstriyel projelerden, askeri fabrikalar ve Karabük Demir Çelik Fabrikası için belirli personel, hammadde ve sanayi tesislerinin tedarikinden sorumluydu. Sivil projeler için Ticaret Kurulu'nun sorumlu olduğu bazı projeler mevcuttu ve bunlar İngiliz firmaları tarafından üstlenilmişti. Bunlardan en önemlisi Adana

⁴² Central File: Decimal File 867.24, Equipment and Supplies, December 30, 1943-December 30, 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, *US National Archives*, Archive Unbound, 867.24/11-2643, 26 Kasım 1943 Tarihli Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu Bölümüne gönderilen Türkiye'ye 1943 yılı boyunca ulaştırılan askeri teçhizat ile ilgili rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111442183&v=2.1&it=r> [Erişim Tarihi: 22.04.2020]

⁴³ A.g.b.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

Sulama Projesiydi. Adana için hazırlanan listeler, Türk fabrikaları ve depoları için çeşitli ekipman ve teknik yardım taleplerinden oluşuyordu. Bu projelerin bazıları askeri ve yarı-askeri nitelikte veya tamamen sivil idi. İngiliz Hükümeti'nin bu projeler hakkındaki politikaları ise şöyleydi; Türkiye'deki herhangi bir büyük mühimmat projesinin tamamlanması iki yıl kadar sürdüğü için bu tür projelere başlamak artık askeri açıdan avantajlı değildi. Bununla birlikte özellikle ağır ham veya yarı mamul ürünler söz konusu olduğunda (Karabük Çelik İşleri ve Zonguldak Kömür Madenleri) mevcut tesislerden değerli bir getiri elde etmek mümkün idi. Aynı zamanda diğer küçük ve kısa vadeli sanayi gelişmelerinde değerli kazançlar elde edilmesi de muhtemeldi. Türkler tarafından büyük ölçekli sanayi veya mühendislik projeleri (Eskişehir Barajı) ihaleleri için İngiliz firmalarının davet edilmesi ve bu ihalelere katılımlarının özendirilmesi, İngiltere lehine gelişme gösterebilirdi. İngiltere tarafından dikkate alınan Türk sivil kalkınma projelerinden ilki Çatalağzı Termik Santrali idi. Metropolitan Vickers tarafından 60.000 kw'lık bir tedarik için 1940 Nisan ayında Etibank ile şirket yetkilileri bir sözleşme imzalamıştı. Malzemelerin yetersizliği ve endüstrinin diğer gerekli işlerle meşgul olması nedeniyle sözleşmeye devam etmek zorlaşıyordu. Temmuz 1942'de Etibank'a işin kesinlikle askıya alındığı ve hâlihazırda üretilen makinelerin bir kısmının Rusya'daki acil ihtiyaçları karşılamak üzere transfer edildiği bildirilmişti. Türklerin konuyu yeniden açmak için çok sayıda talebi vardı ve çalışmaya devam etme sorunsalı değerlendiriliyordu. İkinci proje Adana Sulama Projesiydi. Almanları Türkiye'nin bu bölgesinden uzak tutmanın stratejik önemi nedeniyle 1942 sonbaharında bir İngiliz firması, Adana'daki sulama sistemi için daimi regülatörlerin yapımı ve inşaat işini üstlenmeye karar vermişti. Ayrıca bazı ekskavatörler, birçok zorluğun ardından Türkiye Bayındırlık Bakanlığı'na teslim edilmişti. Bu eylemin amacı, Seyhan Nehri üzerinde ikincil kanalların inşası için bir Alman firması yerine bir Türk firmasının sözleşme yapmasını sağlamaktı. Üçüncü proje, Keçiborlu (Kükürt Tesisi) için gerekli ekipmanı tedarik etme ve düzenlemeleri kısa süre içinde tamamlamaktı. Dördüncü proje ise Zonguldak Kömür Madenleri ve Liman gelişimi idi. Kömür madenlerini ve limanları onarmak ve geliştirmek konusunda endişelenen Türkler 10 ya da 12 yıl boyunca büyük bir harcama yapmayı tasarlıyorlardı. Diğer yandan bir İngiliz firması, Kozlu'daki bir maden kuyu kazısı için teklif verebileceğini dile getirmişti. Türk Hükümeti, Zonguldak ve Ereğli limanlarındaki büyük çaplı iyileştirmeler dışında, mevcut kok fırını tesisini onarmayı ve genişletmeyi hedefliyordu. Hükümet ayrıca kömür yıkama ve briket tesisi kurmayı da istiyordu. Her iki proje de Türkiye için arzu edilebilirdi. Ancak sözleşmeyi imzaladıktan sonra 1 ila 2 yıl boyunca üretim gerçekleştirilemeyeceği için bu planlar uzun vadeli olmuştu⁴⁴.

İngiliz Hükümeti'nin Quebec Konferansı'ndan sonraki süreçte Türkiye politikaları genel hatlarıyla, Türk Hükümeti'nin isteklerini yerine getirme ve Anadolu'da devam etmekte

⁴⁴ A.g.b.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

olan sivil ve askeri projeleri destekleme şeklindeydi. İngiliz yetkililer, devam eden projeleri iyileştirmek ve Alman nüfuzuna karşı hazırlıklı olmak istiyorlardı. Ayrıca Türkiye'nin askeri malzeme ve sivil ihtiyaçlarını karşılamak ve limanların kapasitelerini artırmak için Türk Hükümeti ile paralel çalışmalar yürütmekteydiler. Güney Anadolu'ya bilhassa önem vermeleri, Ortadoğu'daki nüfuz alanları ile ilgiliydi. Ayrıca 1943 yılındaki sorunsal, yeni cephenin açılması ve Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesiydi. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayarak, hükümeti istedikleri zaman savaşa sokabilme kozunu da elinde tutmuştu. Siyasi açıdan 1943 yılı bir dönüm noktası olmasına rağmen Türkiye'nin Müttefikler ile olan çıkarları çatışma haline girmişti. Buna karşın Türkiye'yi Almanya'nın tarafına itmek istemediklerinden, Türkiye politikalarında kendi çıkarlarını gözetmeye devam ediyorlardı. 19 Ekim 1943 Moskova Konferansı'ndan sonraki süreçte Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikalarında daha sert bir tutum takındığı görülüyordu⁴⁵. Bu bağlamda da İngiliz Hükümeti, ileriki süreçte karşılaşılabileceği politik neticelere hazırlıklı olabilmek için Türkiye'yi desteklemeyi sürdürecekti.

Sonuç

İngiliz-Türk ticari ilişkileri süreç boyunca bazen durma noktasına gelse de iki ülkenin özverili tutumu sayesinde devamlılığını kaybetmemişti. İngiliz Hükümeti'nin adeta ticari bir uzantısı gibi çalışan U.K.C.C., Türkiye ile sürekli temas halinde bulunmuştu. Şirketin kendi ülke çıkarlarını ciddi şekilde koruduğu ve savaş sonrasında faaliyetlerine devam edeceği gerçeği; Türkiye, Orta ve Yakın Doğu coğrafyasındaki ilgileri ile doğrudan alakalıydı. Zira İngiliz Hükümeti bölgedeki çıkarlarını korumak için özellikle İskenderun ve Mersin limanlarına ayrıca önem vermişti. Hatta limanları genişletme çalışmalarına yatırım yapmışlardı. Fakat bu durum savaşın sonlarına doğru değişme gösterecekti. 1942 yılı ortalarında Türkiye üzerinde İngiliz-Amerikan işbirliğinin had safhası yaşanmıştı. Fakat ileriki yıllarda Türkiye üzerindeki işbirliği yerini Amerikan-İngiliz rekabetine bırakacaktır. Dünyadaki güç dengelerinin değişmesi, Türkiye'ye olan ilgiyi azaltmamıştı. Aksine Türk etkinlik sahasında farklı politikaların geliştirilmesine etki etmiştir.

İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki uzun vadeli yatırım planları 1943 yılı itibarıyla değişmeye başlamıştır. Zira yeni tesisler kurup işletmek belirtilen tarihten itibaren karlı görünmemekle birlikte var olan yatırımları iyileştirmek amaçlanmıştı. Ayrıca Adana Görüşmelerinden sonra Türkiye'nin taleplerini karşılamak hem İngiliz Hükümeti'nin hem de Amerikan Hükümeti'nin temel gayesi olmuştu. Bunun altında yatan temel sebep ise olası bir savaş durumundan önce Türkiye'yi alt yapısal olarak hazırlamaktı. Türkiye'yi savaş boyunca ekonomik olarak destekleme girişimleri, Alman tehlikesi nedeniyle etkisini kaybetmemiştir. Türkiye'nin ekonomik olarak güçlendirilmesiyle Müttefiklere karşı yükümlülüklerinin yerine

⁴⁵ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 204.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

getirileceği ümidi dönem boyunca etkisini kaybetmemiştir. Türk etkinlik sahasındaki İngiliz-Alman rekabetinin en çok hissedildiği ürün kalemi ise krom olmuştur. Krom savaş endüstrisi için vazgeçilmezdi. Bu sebeple Türk kromunu elde etme girişimleri 1942-1943 yıllarında devam etmiştir. Genel olarak Almanlar Türk ürünlerine yüksek miktarlarda fiyat verirken İngilizlerin Alman fiyatlarına çıkamadıkları da gözlemlenmiştir. Bu etkiyi kırabilmek için çeşitli engelleme girişimleri olmuştur. Farklı ürün kalemlerini Türkiye'den satın alıp, Türk ekonomisindeki paylarını yükseltmek için savaş koşullarının el verdiği ölçüde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Fakat istedikleri paya sahip olamadıklarını da söylemek yanlış olmaz. Zira İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı ticari faaliyetleri sürekli dalgalanma halindeydi. Türk-İngiliz siyasi dengeleri, her iki devletin ekonomik ilişkilerinin en temel belirleyicisi olmaya devam etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA), Public Record Office, Foreign Office (FO)

US National Archive

Sürelî Yayınlar

Akşam

İkdam

Resmî Gazete

Son Posta

Tanin

The Times

Makaleler ve Kitaplar

İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Nicolas Tamkin, *Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillian, 2009.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 2 June 2022

C. Balister, “The Twelfth International Fair at Izmir”, *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 313, Vol: 31, November 1943.

Donald S. Savory, “Exhibit at Smyrna Fair”, *The Times*, 20 August 1943, No: 49.629.

Faik Güneri, “İstanbul Piyasası”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Eylül 1942, C. 58, No: 9.

İrşad Sami Yuca, Nevzat Erdoğan, “II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Savunma Sanayisi ile ilgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek’in Mısır ve İngiltere Temasları (1912-1943)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 2019.

Murat Önsoy, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, Sayı: 1, 2012.

Tuğba Korhan, “İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016.

İnternet Kaynakları

<https://api.parliament.uk>